

Magyar grammatika — és ami utána következhet*

5. A szóalkotás módjai. — Ez a fő fejezet az akadémiai nyelvtan óta szokásos három módot részletező három alfejezetre oszlik: „A szóképzés”, „A szóösszetétel”, „A ritkább szóalkotási módok”. Az elsőt KESZLER BORBÁLA, az utóbbi kettőt LENGYEL KLÁRA tárgyalja.

A képzők jellemző sajátságait a szerző igen gondos körültekintéssel adja meg: viszonyítja más toldalékmorfémákhoz, szól a sorrendi helyükről, a szófajtartó, szófajváltó és szófajjelölő típusokról. Fontos megjegyzése az (308), hogy a képző megváltoztathatja a szintaktikai környezetet, de sajnos, illusztráló példákat csak olyan képzőkre látnunk, amelyek nem változtatják meg a szó bővítési lehetőségeit. A képzők produktivitását (termékenységét) igen szerencsésen mutatja be szókincsünk új alapelemein (*grillez*, *pizázik* stb.). Nagyon szerencsétlen azonban a „passzív tő” elnevezés (311), amit itt a szerző még szinonimával sem told meg, hogy pontosítaná e jelző jelentését. A *zörren*, *loccsant*, *legyez* típusú szavak töve nevezhető fiktív vagy önállótlán tőnek (az előbbit BENKŐ LORÁND is használta), kötött tömorfémának, de a *passzív* és az *aktív* bizonyos igei tartalmú szavak (esetleg szótövek) jelentéskategóriáját jelöli, más fogalmi mezőbe tartozik; a lehetséges érintkezés miatt nem ajánlatos kétféle értelemben élni vele.

Egyébként igen gondos a határkérdések, elemzési problémák rövid feltárása. Meglehetősen pontos a szóképzésnek szófajok szerinti rendszerezése is, valamint a ma is termékeny képzők külön bemutatása. Egészében jól megírt alfejezet. Kár, hogy — lektori figyelmeztetésem ellenére — nem került fogalmi jellemzése mellé a latin neve: *derivatio*. Az egyöntetűség ezt kívánta volna, hiszen a következő alfejezetben van latin név is: *compositio*.

A szóösszetétel fejezetírója még a művelet eredményét is két nyelven nevezi meg: összetett szó (*compositum*). Igen helyes az összetétel lexikai és grammatikai vonatkozásának külön-külön jellemzése (322), pl. a *vasútkocsi-javítás* alkalmi összetétel nem kívánczik szótárba, de alkotásmódja szerint összetett szó (s ezt tükrözi írásmódja is). Jó a nyitott szerkezetű (mellérendelő típusú) összetétel és a zárt szerkezetű (elő- és utótagból álló, grammatikai típusú) összetételek megkülönböztetése és a szervesetlen összetételeknek mindezeketől való elhatárolása.

---

* L. MNy. 2002: 11—33.

Az összetett igék közt említett származékok (*hógolyózik*) valóban nem tekinthetők összetételeknek. Az elvonással keletkezett igék (*gépír, képvisel*) azonban a „Magyar ragozási szótár”-ban összetett igéknek minősültek, a „Magyar értelmező kéziszótár” szerkesztőinek korábbi döntése szerint.

Külön érdemes kiemelni a mellérendelő összetételekről szóló részt. A szóismétléshez, töismétléshez, az ikerszókhoz való viszonyuknak és az álikerszóknek a jellemzése olyan jól sikerült, hogy végre megoldáshoz juttatja ezek sokat vitatott mivoltának kérdését.

Az ikerítést nem ez a fejezetrész tárgyalja, ellenben a ritkább szóalkotási módok ismertetése az ikerítésnek igen sikerült részletezésével kezdődik. Az egyik hangtani típusal kapcsolatosan van egy rövid kitérés a *Panna, Pista*-féle becézőnevek kialakulására. Helyes a laza és a szoros szerkezetű ikerszók különbségére felhívni a figyelmet (az előbbire a kettős toldalékolás, ill. a kettős hangsúly jellemző: *illeg-billeg, piff-puff*, az utóbbira a szoros egybetartozás: *krikszkraksz*). Hozzátehetnénk bizonyos ikerített névszók ragozásbeli ingadozását (*icipicit* v. *icit-picit*).

Egyéb szóalkotási módok közül a következők szerepelnek: a szórövidülés és továbbszóképzés (s itt hiányolhatjuk a *fagyi, pulcsi* típus mellett a hasonló módon alkotott becézőnevek említését: *Jancsi, Ferkó, Julcsa, Klári*), mellesleg az elvonás, majd szó van a mozaikszókról (ezen belül a betűszókról és a szóösszevonásról), a szóhasadásról, a népetimológiáról és a szándékos szóferdítésről, a tulajdonnevek köznevesüléséről és az elemzilárdulásról.

6. Szintagmatan. — A szintagmatan — nagyon helyesen — nem a mondatannak része, hanem önálló fejezet a mondatban előtt. Teljes egészében KESZLER BORBÁLA a szerzője. Mint a bevezető részben, itt is tágabb értelemben szól szintagmákról: vannak alárendelő, vannak mellérendelő szintagmák. (Azért is szólhat így szintagmákról, nem szó szerkezetekről, mert a mellérendelő szókapcsolat nem szó szerkezet.)

Kár, hogy tovább él KÁROLY SÁNDORNak egy nem sikerült szómagyarítása: cselekvéshordozó. A *Pista ír* szintagmában (349) a *Pista* alany nem „cselekvéshordozó” (Szabó Dénes elborzadt, amikor ezt a kifejezést olvasta), hanem egyszerűen: cselekvő. Tulajdonságot, sajátágot lehet hordozni, még állapotot, állapotváltozást is (bár ez utóbbit inkább: szenvedjük), de cselekvést nemigen hordozunk.

Az itt alárendelők közé sorolt alany—állítmányi viszonyról kifejtettem véleményemet a bevezető fejezettel kapcsolatban. Az itteni apróbetűs bekezdésből (351) is kiderül, hogy az igei állítmány nem fejezhető ki mellékmondatlall. Tehát az igeének az alanyával való kapcsolata más típusú szintagma, mint a névszói állítmányé (azaz tulajdonítványé). A függési viszonyok ábrái jók (de persze az igei központú szintagmáról szólnak).

A bővíthető alaptagok szófaji osztályozásában kifogásolhatjuk az igenevek külön kezelését. Ezek igei alapszavuknak a bővítményeit vehetik maguk mellé, bizonyos korlátozásokkal. (Sokkal jobban részletezi őket a strukturális nyelvtan Morfológia kötete: KENESEI 2000. 116—27; LACZKÓ 2000. 409—49.) Viszont nagyon helyes a régens és vonzat viszonyával való azonosítás és a valenciaelmélet kifejtése. A táblázatban ugyan (helyesen!) nem szerepel a melléknévnek mint állítmányának alanyi vonzata, de a továbbiakban (359) szó van 1 valenciájú melléknévekről (*valami fekete*). Pedig az alany nem általánosan kötelező vonzata a melléknévnek. Ha egy melléknév alannyal lép szintagmatikus (predikatív) viszonyba, az nem a szófajából következik, hanem mondatrészi értékéből: tulajdonítványként viszonyul egy alanyhoz (megjelölőhöz).

Jó részletezést kapunk a különféle mellérendelő szintagmákról, majd áttekintést a fejezet végén a szintagmacsoportokról: szintagmalánchról, szintagmabokorról, szintagma-sorról, végül kissé bővebben — DEME LÁSZLÓ nyomán — a mondatbeli szinteződésről.

7. **Mondattan.** — A mondatban fő fejezete a mondat fogalmának sokoldalú megközelítésével kezdődik (általános kérdéseit KUGLER NÓRA tárgyalja): logikai (propozíció), formális (szerkezeti), lélektani (mint kifejezés), funkcionális (mint beszédegység). Megvilágítást kap a mondat és a nyilatkozat viszonya, ezen belül a kontextus szerepe.

A mondatfajták között elismeri a szerző az ún. kettős állítmányú mondat elterjedését (371: *meg kell mondjam*; e szerkezet típus kifejtése később: 396—7). A kötet szerkesztői nem értékesítették azt a fogalmi megkülönböztetést, melyet korábban kifejtettem (utoljára legpontosabban ELEKFI 1997. 2, 15—36): a *tétel* (propositio) szükségképpen (per definitionem) alany és állítmány kapcsolata, a mondat nem okvetlenül ilyen; a *tulajdonítmány* világosabb megnevezése a névszói állítmánynak, ha nem akarunk beleszámolni az állítmány többféle értelmének terminológiai zavaraiába.

Tanulságos a mondatok osztályozása szerkezetük szerint, kitékintéssel a tagolatlan és a tagolt mondatra, ez utóbbinak a minimális szerkezetű és bővített fajtájára, majd az összetett mondat két fő osztályára. Szerencsésen szakít e könyv a régebbi nyelvtanok „puszta mondat” és „bővített mondat” felosztásával, mert tekintettel van a szavak vonzatosságára. Ti. hiába van formálisan alany és állítmány egy ilyen mondatban: *Józi szándékozik*, a mondat hiányos, mert igéje vonzatot kíván.

A szokásos terminológiát pontosítanám: vannak alárendelések és mellérendelések összetett mondatok, alárendelő és mellérendelő kötőszók, alárendelt és mellérendelt tagmondatok. Használjuk a toldalékokat egyértelműen a nyelvtani kifejezésekben is! — A tizenötféle mondat szerkezeti típust bemutató táblázat igen helyesen két oszlopból áll: balra az igei, jobbra a névszói állítmányú típusok. Ez így együtt harminc típus, és világosan feltünteti az ige és a tulajdonítmány közti különbséget, ugyanakkor az állítmányi szerepükben való hasonlóságot.

E fejezetrészt még kiegészíti egy-egy rövid jellemzés a tagolatlan mondatok szerkezeti típusairól, a topik-komment szerkezetnek a téma-réma tagoláshoz való viszonyáról (s benne a fókusz szerepéről) és az összetett mondatok makroszerkezetéről (377—9).

A mondatfajtákat a beszédcselekvések (illokúciós aktusok) típusaival való kapcsolatuk alapján jellemzi; formai elemei közt találjuk a mondat szintaktikai és intonációs szerkezetét, szóállományát és különösen az ige morfémaszerkezetét. Ezek külön-külön szerepét, az elhatárolással kapcsolatos problémákat tanulságosan részletezi a szerző, táblázatokban is összefoglalja a mondatfajták grammatikai kifejezőeszközeit. A kérdő mondatfajtáknak — újabb elemzések nyomán — négy alfaját különbözteti meg: eldöntendő, kiegészítendő, választó és nyitott kérdéseket. A felkiáltó mondatfajták közt szintén négy típust jellemez. Sajnos, ezzel elsikkad egy fontos különbség a felkiáltás két fő faja közt. Az itt (384) negyedikként említett felkiáltó típus ti. szerkezetileg azonos a kijelentő mondatnál, csupán az intonáció viszi bele az érzelmi töltést. Ez utóbbit nem valódi felkiáltó mondatnak tekintem (ELEKFI 1986. 179, 392), mert éppúgy elemezhető, mint a kijelentő mondatok. (Érzelmi töltése más mondatfajtának, így a kérdésnek is lehet.) — Táblázat mutatja be a mondatfajta-variációkat különféle alárendeléses összetett mondatok esetén.

További apróbetűs szakaszok tárgyalnak funkcionális-szemantikai kategóriákat a mondatban, köztük először a modalitást részletezve (és a mondatfajtákkal kapcsolatba hozva), majd az aspektust mint a mondat belső időszerkezetét, végül az előfeltevések jelentőségét. Örvendetes, hogy KIEFER FERENCnek — és részben WACHA BALÁZSNak — ide vonatkozó eredményei helyet kaptak ebben a teljességre törekvő grammatikában. Igen korszerűen gyarapítják a mondatra vonatkozó ismereteinket.

A mondatrészek alfejezete természetesen az állítmánnyal kezdődik. (LENGYEL KLÁRA munkája.) Fogalmának bevezetése arra mutat, hogy állítmánynak a mondat

igéjét (igei magját) nevezi. Ti. csak ígéről állíthatjuk azt, hogy önállóan képes teljes szerkezetű mondatot alkotni. Ezzel egybevág a külön sorba szedett megjegyzés: „Az ige állítmányi szerepre specializálódott alapszófaj.” De a következő mondat valami mást mond: „Ha az állítmány lexikális-fogalmi jelentését nem ige, hanem valamely névszó hordozza, az állítmány kötelezően kiegészül segédigével (kopulával)”. Eszerint tehát mégsem mindig ige az állítmány?!

Ez az állítmányfogalom önmagában hordja ellentmondásosságát. Ha elfogadnánk azt, amit jelen írásom elején kifejtettem: hogy a névszói állítmány más szempontból állítmány, mint az ige, akkor nem volna szükséges a kopulát segédigének minősíteni. Ti. a névszói állítmány (tulajdonítmány) a predikatív szerkezetnek fogalmi viszonyítás szempontjából állító (besoroló) része, az ige pedig szerkezeti szempontból a mondat központja.

Itt nem boncolom tovább a predikatív viszonyt, mert Rácz Endre nyomán végül is gyakorlatilag elfogadható ez a XX. századi magyar nyelvtani hagyományt csak kissé módosító felfogás, és önmagához képest következetes: egységesen kezeli a névszói állítmányt, melynek velejárója a „segédige”, s ez a kijelentő mód jelen idejében $\emptyset$ fokú. (A *segédige* elnevezés persze még így sem helyes, mert szófaji alosztályt sejtet, holott itt nem szófaji különbségről, csak sajátos mondattani szerepről van szó; jobb lett volna megmaradni a hagyományosabb *kopulaigé*-nél.) Fontos, hogy felhívja a szerző a figyelmet a névszói állítmány két fő típusára: a minősítő és az azonosító állítmány különbségére. Ez utóbbi típusban ugyanis a predikatív viszony különböző vonatkozásai nehezen felismartható módon keverednek, összefonódnak, keresztezhetik egymást.

Igen tanulságos az állítmány és az alany logikai és grammatikai viszonyának elemzése (399). Helyes a megállapítás, hogy az alany az igei állítmánynak mindig vonzata (tehát viszonyuk alárendelő), a névszói állítmányhoz való viszonya azonban hozzárendelő.

Érdekes — és az alapállásul felvett fogalmi rendszerben helytálló — megjegyzéseket, megfigyeléseket tartalmaz „Az állítmány kapcsolata más mondatrészekkel” című fejezetrész. (Persze ha e nehézkes fogalmi rendszer helyett a tulajdonítmány fogalmával akarna élni, az egészet föl kellene fejteni és újra fogalmazni.) Ugyanezt mondhatjuk a következő részről, mely a „létigével és a kopulával szerkesztett állítmányok” elemzési kérdéseivel foglalkozik. Az „összetett állítmány” mivoltáról szóló fejezet helyett is jobb lett volna a ragtalan (nominativusi, azaz alany alakú) tulajdonítmány és a ragos — vagy határozószói szófajú — határozó (hely, állapot stb.) különbségét kiemelni. Az meg éppenséggel tévedés, hogy ez a grammatika a kopula szerepű létigét segédigének minősíti. De igen jó az áttekintés a létige előfordulásainak jelentéstípusairól. Helyes, hogy „a birtoklásige” megnevezés időzőjelbe került, hiszen ez is a létigének egy sajátos szerepe a magyarban egy birtokost megnevező dativusi és egy birtokot jelentő nominativusi főnév kapcsolására. (Birtoklásigének a magyarban a nem grammatikalizálódott régies *birtok* tekinthető, de ez tárgyessel csak a *habet* szerkezetének tükörfordítása, magyar szemléletű lexikai vonzata inkább instrumentalis. Petőfi még mind a két szerkezettel élt, vö. PetSz. I: 357. A *birtokol* pedig szűkebb értelmű, jogilag is körülírható szakszó.)

Az alany fogalmának többértelműsége kiderül e fogalom bevezetéséből (405), de kellő tisztázás nélkül. Van egy félreérthető fogalmazású rész az alany alakjáról „csak viszonyragtalan vagy zéró esetragot tartalmazó szóalak lehet”. Itt nem vagylagosságról, hanem kétféle, majdnem ugyanazt jelentő megnevezésről van szó, helyesen tehát: „viszonyragtalan, azaz zéró esetragot tartalmazó”.

Az „összetett alany” szerencsétlen megnevezése az „összetett állítmány”-ból folyik, de rosszabb annál. A *muszáj becsületes maradni*-féle predikatív szerkezetben olyan főnévi igenév az alany, mely magához veszi sajátos vonzatát, a tulajdonítmányt. A *volta*

— melyet e nyelvtan kopulának minősít — a *vállalkozás kockázatos volta* típusú szerkezetekben nem más, mint kopulából levezethető, képző funkciójú lexikális elem ('kockázatosága'); ez nem csak alany (vagy alanyi szerkezet feje) lehet, hanem más főnévi mondatrész is: tárgy, határozó.

Az alany kihagyásának (törlésének) magyarázata lektori javaslatomnak megfelelően alakult: kontextusból adódóan maradhat el, implicit alanynak nevezhető. Megemlíti e szakasz mellékesen a „rejtett alany”, a „lappangó-tapadásos alany” megnevezéseket, de nem él velük, csak korábbi nyelvtanokra utal. (A *terítve van* [az asztal], *éjféltre jár* [az idő] típusú, frazeológiai jellegű állítmányi szerkezetek azonban csakugyan közel állnak a tapadás jelenségéhez.)

A tárgy fogalmának bevezetése, meghatározása, jellemzése kitűnő. Az „összetett tárgy” leírása valóságoszerűbb, mint az „összetett alany”-é. A szerző legalább utal arra, hogy a *megpróbálok ügyes lenni* szerkezetben a tárgy a főnévi igenévi tárggyal van rokonságban. (Valójában az igenév itt az ige közvetlen tárgya, és ennek bővítménye, vonzata a tulajdonítmány.) Persze a *segédigenév* éppolyan megtévesztő besorolás, mint a *segédige*. (Ha a tulajdonítmányt vonzó ige *kopula*, akkor ennek igenévét *kapcsoló igenév*-nek mondanám.) A halmazott tárgy példái közé nem venném fel az ilyet: *szeretnék első vagy második lenni*, hiszen itt halmazott tulajdonítmány van, a tárgy egyszerű igenév, s annak van halmazott vonzata.

Igen érdekes a határozói értékű tárgy fejtegetése. Előbb felsorolja mindazokat a típusokat, melyekben tárgyesetű névszó szerepel határozói értékben, utána részletezi, melyik milyen mértékben tekinthető inkább tárgynak vagy határozónak. A tárgy és a határozó összefüggéseiről is nagyon jó az összefoglalás.

A határozók rendszerében fontos újítás a kötött és a szabad határozók megkülönböztetése. Szemléletes az így két oszlopba került határozófajták táblázatos bemutatása három és fél oldalon.

A határozók tüzetesebb vizsgálata a vonzatok (azaz kötött határozók) két fajtájának megkülönböztetésével kezdődik. Vannak ugyanis aszemantikus vonzatok, melyek jelentése pontosan nem írható körül (ezeket nevezték a korábbi nyelvtanok állandó határozóknak), és vannak meghatározható jelentésűek. A jelentés szerint jellemezhető határozók közül a legtöbb fajta előfordul vonzatként is. A részletezésben megtaláljuk a határozók jól ismert fajtáit: helyhatározó, időhatározó, számhatározó (mint az időhatározó sajátos alfaja), állapothatározó, eredethatározó — s ennek rokonaként külön bemutatva a partitívusi (részelő) határozó —, eredményhatározó, társhatározó (kár, hogy ez nem az állapothatározó mellé került), módhatározó, okhatározó, célhatározó, tekintethatározó, a fok- és mértékhatározó (a kettő különbségének rövid jellemzésével), az eszközhatározó (ennek pedig a módhatározó mellett volna a helye, ahogy az akadémiai nyelvtan tárgyalta), részeshatározó (különböző funkciói közt a birtokviszonynak és a birtokos részeshatározónak mint átmeneti alakulatnak rövid említésével), a hasonlító határozó.

A jelző és az értelmező együttes tárgyalása és külön-külön jellemzése igen megfelel az újabb kutatásoknak és megfontolásoknak. Helyes a jelzőnek formai jeggyel történő elhatárolása más mondatrészekről: „szorosan szerkesztett, kötött helyzetű mondatrész”, nem azonos értékű a többi mondatrészsel. „A hátravetett jelzőt ... már értelmezőnek nevezük.” Az állítmányhoz való viszony bemutatása után az is helytálló, hogy az értelmező felülton van a jelző és az állítmány között.

A *minősítő jelző* kifejezés itt összefoglaló megnevezése a minőség- és a mennyiségjelzőnek. Ez a név így nem kifejező. A mennyiségjelző nem minősít. Valójában minősítő jelző — mint eddigi ilyen értelmű használatát egy lábjegyzet megemlíti — a minőségjelzőnek az a fajtája, mely bizonyos szubjektív elemet, értékelést is fejez ki.

A minőség- és mennyiségjelző összefoglaló neve *melléknévi jelző* lehetne — hiszen jelzőként a számnevek is melléknévi értékűek —, ha nem számolnánk e jelzőfélének harmadik alfajával, a kijelölő jelzővel, mely nem csak névmás és melléknév, hanem főnév is lehet: *orvos barátom*, *Erzsi lányom*. Nehéz ezekre valóban kifejező közös elnevezést találni, pedig egységesen különböznek a birtokosjelzőtől és a jelzői értékű hátravetett határozótól.

A *birtokos jelző* különírása olyan szemléletet tükröz, mintha itt a jelzőnek volna birtoka. Ez is védhető álláspont, mégis célszerűbbnek látnám az egybeírást (*birtokosjelző*), hiszen a minőségjelző a jelzett szónak minőségét, a mennyiségjelző a mennyiségét, a birtokosjelző pedig a birtokosát jelöli meg. Főnévi előtagú összetétel mind a három. — Helyes a birtokos szerkezetekre való tágabb kitekintés, hiszen a birtokviszony nem csak jelzős szerkezetekben jelenik meg.

Az értelmező fogalmának a jelzőhöz való kapcsolása helyes, de az attól való elhatárolása is, akárcsak három fő fajának a bemutatása: 1. hátravetett jelző (ez voltaképpen értelmező jelző: *vettem csizmát, pirostat*), 2. azonosító értelmező (appozíció: *Pista, a barátom*), 3. (ezektől elkülönítve:) értelmező határozó (*fent, a dombon*).

Sajnos, ez a nyelvtan is az értelmezős szerkezetekhez sorolja az olyat, mint *Húst mennyit hozzak?* Nem veszi észre a szerző, hogy itt a második tárgy nem kiegészítésül, pontosításul (mellérendelő formában) kapcsolódik az elsőhöz, hanem olyan viszony van köztük, mint az alany és a névszói állítmány közt (*Hús mennyi van?* — *A hús két kiló.*). Az ilyen állítmányszerű tárgyat tulajdonítmánytárgynak nevezem (ELEKFI 1986. 154, 375).

Külön alfejezetet kapott *Az egyszerű és az összetett mondat határsávja*. Igen helyesen látja e rész szerzője (KESZLER BORBÁLA), hogy a „nyelvi kategóriák között gyakran csak átfedésekkel, átmeneti sávokkal lehet határt vonni”. Itt tárgyalja a halmozott mondatrészes mondatokat, a mondathoz lazán kapcsolódó részek kérdéseit, a mondatzóval és a megszólítással kapcsolatos problémákat, az igeneves szerkezetek mondat értékét, a módosító értékű mondatrészeket, a *mint*-tel kapcsolt szerkezeteket, a bevezető szavakkal, kifejezésekkel kezdődő mondatokat.

Ez a rész a problémákat helyesen felvető, megoldásaiban többnyire elfogadható, igen körültekintő és egyben tanulmányozásra érdemes felsorolás és fejtegetés. Nagyszerű megfigyeléseket találunk például a módosító mondatrészeket tartalmazó mondatokról (*Pista, úgy vélem, beteg*), a bevezető szavak mondatértékéről (*Apropó: hogy van az új kis targoncás lány?*), az előrevetett propozitumot tartalmazó mondatokról (*Nyugateurópai körút — ez jár a fejében*).

Igen jó fogódzót ad a külön tagmondatnak minősítésben az, hogy a két (vagy akár több) állítmánynak van-e közös bővítménye az alanyon kívül. Ehhez hozzátehetnénk még egy szempontot: elfogadható-e a tagmondatok szétválasztása, önállósítása mondat sorozatként? Pl. *Bementem, és megvettem. → Bementem. És megvettem*. Ha ez az átalakítás értelmes, szövegszerű mondatokat eredményez (mely persze nem egészen azonos értelmű az egyetlen összetett mondattal, csak közel áll hozzá), akkor a mondat összetett. Az adott példában az is közrejátszik ebben, hogy a *megvettem* ige tárgyas, külön tárgyra utal (az előzmények vagy a helyzet alapján), a *bementem* pedig tárgy nélkül is teljes mondat.

Nem tekinteném azonban egyszerűnek az ilyet: *Apa fáradt volt, és diadalmas* (462). Itt nem halmozott állítmány van, hanem utólagos toldás. Az állítmány (ígés tulajdonítmány) a vessző előtti részben teljes, befejezett mondatot zár. Utána pótlólag következik még egy tulajdonítmány. Ezt toldásos mondatnak nevezem (ELEKFI 1986. 31, 106—7). Se nem egyszerű, se nem összetett az ilyen mondat, hanem tipikusan átmeneti jelenség. Az efféle toldást — a strukturális morfológia *félszó* fogalmának analógiájára (KIEFER 2000. 24; KENESEI 2000. 86) — akár *f é l m o n d a t*-nak nevezhetnénk.

További alfejezet szól az alárendelő összetett mondatokról (HAADER LEA munkája). Igen sok szempontból úttörő és jól strukturált fejezet rész, bár egy vitatható példával kezdődik. Az alárendelő viszonyban levő tagmondatok felcserélhetőségének kritériumát olyan mondattal akarja cáfolni, melynek összetett volta kérdéses: *Palkó szívesebben teniszezik, mint csellózik*. Ez ugyan nem azonos azzal, amit kötőszós hasonlító szerkezetnek nevezek (és semmiképp sem mellékmondatnak: ELEKFI 1986. 471), mert itt két igei állítmány hasonlítása történik; de kérdés, hogy az ilyen hasonlító határozói mellékmondat egyáltalán tagmondat-e vagy csak állítmányon belüli viszonyítás. Szerintem ez a mondat inkább az előző fejezet részbe, az összetettség határsávjába tartozik. (L. még ELEKFI 1986. 388—9.)

A mondatok alárendelésének grammatikai eszközei után (mint: főmondatbeli alaptag, utalószó, kötőszó, a tagmondatok sorrendje) előbb a fő- és a mellékmondat jelentésviszonyainak sokrétűségét jellemzi, köztük az igazságérték, a faktivitás jelentőségét, majd egy olyan csoportosításban mutatja be a mondat-alárendelés fajtáit, mely sokban eltér az akadémiai nyelvtan mintájára készült hagyományos nyelvtanoktól. Megmagyarázza (478), hogy a főmondatbeli mondatrész kifejtése a mellékmondatoknak csak bizonyos típusaira jellemző. Ezért a továbbiakban négy fő csoportban tárgyalja az alárendelő mondatokat: I. Nem bővítményt kifejtő mellékmondat az állítmányi mellékmondat. (Persze *állítmányi* alatt itt 'tulajdonítmányi' értendő, hiszen az igei állítmány — néhány körülíró szerkezetet kivéve — nem fejezhető ki mellékmondatl.) II. Kötött bővítményt kifejtő mellékmondatok (alanyi, tárgyi, kötött határozói és hasonlító határozói mellékmondatok). III. Szabad bővítményt kifejtő mellékmondatok: jelzői, célhatározói, helyhatározói, időhatározói, számhatározói, állapothatározói, módhatározói, fokhatározói, okhatározói mellékmondatok. Ez utóbbiak kivételével többségükre *hogy* kötőszó vagy a vonatkozó névmási kötőszó jellemző. IV. Szemantikai többlettartalmat hordozó mellékmondatok: hasonlító, következményes, feltételes, megengedő. Mind a négyféle párosulhat mondatrészkifejtéssel, de el is szakadhat attól.

Az igen gondosan körültekintő, többszörösen kereszteződő szempontokat figyelembe vevő osztályozás azt mutatja, hogy a hatvanas évek óta végzett kutatások (különösen HADROVICS LÁSZLÓ, MOLNÁR ILONA és a strukturalisták) eredményei most már beépülnek egy ilyen — a középszintnél jóval magasabb igényű — általános magyar nyelvtanba. Igen tanulságos a leíró szempontú átalakítási műveletek és a történeti kialakulás menetének egymás melletti kifejtése pl. a tárgyi mellékmondatok kötőszó nélküli formájáról. Az is az újabb kutatások hatását tükrözi, hogy a hagyományos nyelvtan „állandó határozó” kategóriája helyett itt *kötött határozói* mellékmondatról van szó, mely a főmondatbeli alaptaghoz *s z ó t á r i t é t e l k é n t* kötött határozót fejt ki. Ugyancsak helyes a hasonlító határozói mellékmondatnak mint a középfok vonzatát kifejtőnek a bemutatása. És különösen jó még a célhatározói mellékmondatok elemzése, valamint annak a kimutatása, hogy az oksági viszony a szoros értelemben vett okhatározói mellékmondatokon kívül a következtető és a magyarázó mellérendelésben is megjelenhet.

A mellérendelő összetett mondatokat BALOGH JUDIT tárgyalja. A tagmondatok közti logikai viszony fogalmának bemutatását a kötőszó és a kötőszó nélküli mellérendelés általános jellemzése követi. Szól a zárt és a nyílt mellérendelő szerkezetekről, a kihagyásos szerkesztésről, majd rátér az ismert mellérendelés-fajtákra: a kapcsolatos mellérendelésre (mely lehet egyszerű, hozzátoldó, ellentétesen hozzátoldó, összefoglaló, megosztó, fokozó), az ellentétesre (mely lehet szembeállító, megszorító utótagú, kizáró), a választóra (mely lehet kirekesztő, lehet megengedő), a következtető utótagúra és a magyarázó utótagúra (mely lehet okadó, de lehet kifejtő, helyreigazító is).

Végül külön alfejezetben szól KESZLER BORBÁLA a többszörösen összetett mondatok elemzéséről. Bemutatja, hogy többszörös mellérendelés esetén is előfordul tagmondatok tömbösödése, azaz hogy két egymás utáni tagmondat egymással szorosabb egységet alkot, s ezek „közösén állnak mellérendelő viszonyban egy harmadik tagmondattal” (542). Példája azonban nem szerencsés, mert inkább az egyszerű és az összetett mondat határeseteihez tartozik: *Toldi nem futott el, csak felállott szépen. S a bikát bevárta az utcaközépen.* Ez a mondat az itteni besorolás szerint három tagmondattól áll, melyek közül az első kettő tömböt alkot. Nos, a „tömb” itt annyira szoros egység, hogy nem is két, hanem akár egyetlen tagmondat. Legalábbis abba az átmeneti sávba tartozik, amelynek egyik típusa (462): *Péter ír és énekel balladákat.* — Ennél is kevésbé fogadható el három tagmondattól állónak a következő Ady-mondat:

Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálíg,
Vagy ez a mi hitünk valóságra válik.

Ezt a két Ady-sort példaként az AkH. 1954. prózaszerűen írva közölte a 348. szabályban úgy, hogy vesszőt tett az *s* kötőszó elé. Ezzel megtevesztette (30 éven át!) a helyesírásban tájékozódni kívánó olvasót, aki alighanem felismerte a mondat irodalmi eredetét és azt vélhette, hogy ez Ady mondata. Pedig Ady nem tett vesszőt az *s* elé. (Ady összes versei. Második kiadás. Athenaeum, é. n. 52.) Ezzel azt fejezte ki, hogy a kettős *vagy* közül az első egyetlen, de halmozott állítmányú tételt tartalmaz ('mind bolondok vagyunk és elveszünk'), de nem mint kijelentést, hanem mint alternatív lehetőséget. (A *vagy* kötőszós tagmondatok nem közvetlen, hanem függő igazságértékűek, I. ELEKFI 1997. 100—1.) Ha vesszőt teszünk a kapcsolatos *s* kötőszó elé, ezzel kivonjuk az *elveszünk egy szálíg* tételt a *vagy* függővé tevő hatóköréből, önálló, saját igazságértékű beékelt tagmondattá tesszük s azt sugalljuk, hogy Ady ilyen pusztulást jószolt. Ilyen csúsztatást eredményezhet egy vessző, melyet a szabályzat mechanikusan szavakhoz, szó szerkezeti formákhoz köt, nem a mondat egész értelmének világos tükrözéséhez.

Nagyon jó a *közbeékelődés* bemutatása és a bevezető kifejtés a megszakítás és a beékelődés lényegéről. Érdekes, de vitatható, hogy a (13) példa második tagmondata (*mihelyt* kötőszóval) min. jelzős-e vagy inkább időhatározói. A (21) példában pedig az a kérdéses, hogy itt is két tagmondat van-e vagy csak halmozott állítmány. Utána kellene nézni, Gábor Andor tett-e az *és* elé vesszőt, vagy pedig itt is olyan önkényes vesszőzés történt, mint az Ady-idézetben. A tagmondatok közös alárendeltségét elkeni a vessző.

A további fejezet rész helyesen mutat rá a többszörösen összetett mondatok elemzésének egyéb problémáira: tagmondatok elmaradására, a *mint* utáni összevonásra, végül a mondatról elkülönülő (a táblázat címében pontosabban: a mondatszerkezettől elkülönülő) szervesetlen előrevetések, közbevetések, hátravetések kérdéseire. Mint a kötet lektorra örömmel állapítom meg, hogy a kéziratban összehordott heterogén anyagból szerencsésen kiválogatta és rövidre fogva jól mutatja be a szerző az ide tartozó legfontosabb jelenségeket.

8. Összefoglaló megjegyzések. — Egyes fejezetek szerzői az újabb kutatásokon alapuló megfigyeléseket — sokszor saját észrevételeiket, felfedezéseiket — annyira jelentősnek tartják, irányadónak tekintik, hogy hozzá igazítják azokat a fő kategóriákat, melyek hagyományos megkülönböztetése továbbra is érvényes, az új észrevételeken alapuló elkülönítés pedig inkább ezeken a fő kategóriákon belül helyezhető el. Ilyen például a szófajok osztályozása. A szófajok elnevezésében és csoportosításában szükségszerűen van némi eltérés a mondattani szempontú grammatika és a szóközpontú

lexikográfia közt. Mivel ma is többen és könnyebben forgatnak szótárakat, mint nyelvtanokat, érdemes jobban figyelembe venni értelmező szótáraink szófaji kategóriáit. A „Magyar grammatika” itt-ott túlságosan elrugaszkodik — mondattani szempontokat követve — a hagyományos kategóriáktól. Helyes például a bevezetésben a segédszók jellemzése, de az már túlzás, hogy segédigeként mint külön szófajként mutatja be a kapcsoló (kopula) szerepű létigéket, pedig ezek szófajilag nem különböznek a többi igétől. — A számnév a melléknévvvel rokonítható, de nem alája tartozó szófaj, bár vannak melléknévi és főnévi alkategóriái. Csupán a sorszámnévnak nevezett (származtatott) alkategória az, amelyik teljességgel a melléknévek közé tartozik: számnévi töből képzett melléknév.

Egy másik szófaji kategóriában a szótári gyakorlat is túlságosan engedett a mondattani szempontnak: a névutó szófajában. Ennek kitűnő mondattani elemzését, származtatását SEBESTYÉN ÁRPÁD elvégezte; de a szófaji besorolásban az alaktani, szótári szemponté legyen az elsőség. A viszonyzó lenne olyan tágabb szófaji megjelölés, mely alá nem csupán a szorosan névutóknak tekinthető szavak tartoznak, hanem pl. az előljáró. A „Magyar grammatika” tág értelmű *viszonyzó*k csoportmegjelölését ezzel szemben a félre nem érthető *viszonyító szók* terminussal kellene fölcserélni. — A névmás ragozható szó, a határozószó csak kivételesen és korlátozottan ragozható. Ezért az alaktani szempont egysége végett helyesebb sorrend: névmási határozószó (nem: határozószói névmás).

A képző, jel és rag hármasság kategóriája idegen nyelvtanokban ismeretlen, de a magyarra, mint SOMOGYI MAGDA kimutatta, jellemző. Mégsem annyira alapvető a jel és a rag különbsége, hogy még „jelezés”-t is számon kellene tartani. Ez belefér a ragozás egészének tágabb fogalmába.

Helyesen foglal állást a „Magyar grammatika” a magyar esetrendszer felvázolásában: az eseteket az alaki rendszerben tekintve nem szól „birtokos eset”-ről, csupán az anyeset és a részeshatározói eset birtokos funkciójáról.

Korszerűen nyitott a szóalkotás módjairól szóló fejezet. Külön figyelembe veszi az ikerítést mint sajátos szóalkotást. De ennek inkább a szóismétlés mellett volna a helye (variált ismétlés).

A legjelentősebb újítás a szintagmának részletes tárgyalása, mely külön összekötő fejezet a szótan és a mondattan közt. Ezen a téren mutatkozik a grammatikai szempontú lexikográfiának, a strukturalista vizsgálatoknak és az idegen nyelvtani kutatásoknak üdvös hatása: a valenciaelmélet és a vonzatosság bevonása a szöszervezetben és az egészének az elhelyezése a nyelvtanban.

A szöszervezetben és a mondattanban mégis kötve érzik magukat a szerzők a KLEMM kutatásai óta hagyományossá vált összetett állítmány fogalmához (s ennek megfelelően szólnak összetett alanyról, tárgyról), holott a százhusz évnél régebbi nyelvtanok (s ma inkább a strukturalisták) jobban megkülönböztetik az igei állítmány központi, szintaxisszervező szerepét a logikai viszonyítást jelentő névszói állítmánytól, mely néhány ige elsődleges vonzatának tekinthető mint praedicativum, tulajdonítmány. (Ehhez képest másodlagos — inkább logikai, szemantikai — kérdés az, hogy az ilyen névszói állítmány azonosító, fölé- vagy alárendelő fogalmi viszonyban van-e az alany által jelölt fogalommal.)

9. Értékelés és javaslat. — Ezek a főbb pontok, melyekben még korszerűbbé, a nyelvtani valóságnak megfelelőbbé lehetne tenni ezt a nagyszabású, alighanem hosszú időre érvényesnek szánt grammatikát. Mert bármilyen jelentős is ez a nyelvtan, újabb kiadására csak akkor szabad gondolni, ha a szerkesztője revízió alá veszi a mások által is joggal kifogásolt részleteket, hogy azok ne rontsák le a sok új, korszerű és figye-

lemre méltó részlettel gazdagodott nyelvtan egészének értékét. Okvetlenül helyesbíteni kellene a szófajok osztályozását (különösen a segédigék és a mondatatórózók körét és elhelyezését), a számnevek és a sorszámnev elkülönítését, legalább ajánlatként elfogadni a viszonyzó (és a tágabb körű viszonyító szók) kategóriáját, és legalább megemlíteni a száz év óta feledésbe ment tulajdonítmány fogalmát. (Az állítmányról szóló tanítás teljes átalakítása talán későbbi nyelvtanoknak, egy újabb nemzedéknek lesz a feladata.)

Ezzel valósulna meg teljesen az a koncepció, melyet RÁCZ ENDRE fogalmazott meg és kezdett kiművelni: egy olyan nyelvtan, mely a korábbi hagyományra épül, de azt az újabb meglátásoknak és szükségleteknek megfelelően megújítja, korszerűsíti. A régi, eddig ismert kategóriákat meg kell említeni, ámde az újszerűket is ajánlatos figyelembe venni, akár alapvetésként, akár csupán később megvalósítható elképzelésként.

Köszönet illeti Keszler Borbálát a szervező és szerkesztői munkáért, a családiás léggörű női munkatársi gárda minden egyes tagját az önálló meglátásokért és azért, hogy biztattak e számukra nem csupán dicsérő, de mindenképpen javító szándékú bíráló megírására.

ELEKFI LÁSZLÓ

Hungarian Grammar — and what may come next

The recently published university textbook entitled *Magyar grammatika* [Hungarian Grammar] deserves to be characterised as a „reformed traditional” grammar. It is built upon the system that has been the foundation of all school grammars for the past forty years: that laid out in the „academic grammar” (*A mai magyar nyelv rendszere* [The System of Present-day Hungarian], published in 1961–62). One can tell where significant augmentation or other modification may have occurred simply by looking at the titles of the main chapters of the textbook (Morphology, Parts of speech, Word formation, Syntagmatics, Syntax). Morphology — the presentation of word forms as combinations of morphemes of various functions — counts as a new idea within this framework; and syntagmatics is an entirely independent new chapter that precedes syntax. The book does not include a discussion of phonology, as the authors wished to restrict their attention to meaningful linguistic units; and it does not have separate chapters on word meaning, word order, or stress and intonation, either, these topics being scattered throughout the chapters on word formation, syntagmatics, and syntax.

The author of the present paper closely follows the system of the textbook written by a team of university lecturers, attaching appreciative remarks to the whole conception and to a number of details, but raising objections to some terminological solutions and criticising certain portions of the part-of-speech classification with respect to which he disapproved of the earlier (academic) grammar, too. He presents his own classification as a proposed alternative. He thinks that the chapter on syntagmatics is a very progressive aspect of the book (that may owe a lot to current structural grammatical research). On the other hand, in the area of syntax, he does not see any important progress over the 150-year-old tradition going back to K. F. Becker and specifically over the notion of „predicate” as accepted in Hungarian grammars ever since the work of Antal Klemm (1923–1942). He points out that the verb as the head of the syntactic structure of the whole sentence can be called a predicate in a quite different sense than the nominal predicate, the latter merely expressing a logical relationship. He proposes that these two sentence constituents should be kept terminologically distinct (as was advocated in the second half of the 19th century by Sámuel Brassai who was not even the first scholar to think of that possibility): they should be referred to as „verb” vs. „praedicativum”.

László Elekfi